

Поза сумнівом, необхідність мінімізації екстремістських проявів у релігійному середовищі не викликає заперечень. Однак для нього є апробовані методи, напрацьований досвід, зокрема і в Україні, в рамках діючого законодавства. Зауважимо, що такого роду законодавчі ініціативи, які останнім часом поступили на розгляд Верховної Ради України (автори О. Фельдман, Г. Москаль), за своєю суттю спрямовані на обмеження свободи релігії, зокрема свобода діяльності так званих „нетрадиційних” релігійних спільнот, а відтак на обмеження свободи совісті їх прихильників.

Аналіз свідчить, що наявний негатив окремих законодавчих ініціатив часто-густо продиктований політичною і конфесійною заангажованістю їх авторів. Значну роль у цьому відіграє і необізнаність, і непоінформованість щодо суті діяльності, скажімо, релігійних новоутворень. Таке незнання, правова і релігієзнавча безграмотність часто породжує упередженість, несприйняття, нетерпимість, щодо них, які, при об'єктивному вивченні, не мають підстав. Тим більше, що такий підхід суперечить демократичним законам України і практиці європейських демократичних країн.

Можна констатувати, що часто в законодавчих ініціативах щодо сфери свободи совісті, свободи релігії містяться значні ризики, які чатують на демократію, свободу релігійної совісті, якщо вони до того ж спрямовані на нав'язування своєї правди, свого бачення смислу життя і переконань. У цьому зв'язку варто нагадати мудрі слова Оригена, який наголошував: „Христос не перемагає нікого, хто не хоче. Він перемагає, лише переконуючи”. Відтак світоглядне самовизначення людини, а тим більше її віросповідний вибір свого шляху до Бога, відносини з ним – це її власний, завізований совістю вибір. У цій делікатній, чутливій сфері – сфері совісті й духу - закон не діє. Це важливо пам'ятати. Пам'ятати, що свобода совісті релігії - фундаментальне право кожної людини. І всі, хто з цим правом стикається, мають бути виважені, обачливі й відповідальні як у своїх судженнях, ініціативах, так і практичних діях.

Юрій РЕШЕТНИКОВ (Київ)

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: СТАН І ПРОБЛЕМИ

У доповіді „Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною” від 5 жовтня 2005 року ПАРЄ, з одного боку, відзначила те, що чинний Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” є одним із найкращих законів про свободу віросповідання у регіоні, а з іншого - обґрунтовано зазначила, що „досить прогресивний закон на час його прийняття зараз потребує значних змін”. З цим висновком не можна не погодитись з огляду на значні суспільні зміни, що відбулися і відбуваються в Україні з моменту ухвалення зазначеного Закону.

Не викликає сумнівів те, що законодавче забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій є живою матерією, яка повинна розвиватися відповідно до розвитку суспільних відносин, що впливають на зазначену сферу. До цього мабуть варто ще додати і наявний суб'єктивний чинник в оцінюванні стану державно-конфесійних і міжконфесійних відносин, бачення напрямів їх подальшого розвитку, особливо з боку народних депутатів України, які, відповідно до Конституції України, є суб'єктами законодавчої ініціативи, а відтак мають змогу безпосередньо впливати на формування законодавчої бази в галузі свободи совісті та діяльності релігійних організацій.

Тому вважав би за доцільне зробити невеликий аналіз законопроектів, присвячених тим чи іншим аспектам забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій, внесених на розгляд Верховної Ради України впродовж минулого та нинішнього скликань.

Нагадаю, що Верховна Рада минулого скликання (як і поки що нинішнього) практично не спромоглася ухвалити жодного нормативного акту в інтересах подальшої гармонізації державно-конфесійних відносин. Натомість за досить короткий термін свого існування вона встигла відхилити аж чотири відповідних законопроекти: два законопроекти щодо надання релігійним організаціям права постійного користування земельними ділянками із земель державної та комунальної власності (законопроекти № 1101 від 30.06.06 та № 2260 від 04.10.06 відповідно В.Стретовича та О.Турчинова), законопроект В.Стретовича щодо надання релігійним організаціям права на заснування загальноосвітніх навчальних закладів (реєстр. № 2020 від 30.08.06) та законопроект щодо встановлення мораторію на приватизацію майна культового призначення, що перебуває у державній та комунальній власності (реєстр. № 2758 від 15.12.06; автори – О.Боднар та О.Турчинов).

Весь масив відповідних законопроектів умовно можна розділити на чотири категорії:

- 1) спрямовані на розв'язання нагальних питань забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій, подальшу гармонізацію державно-конфесійних відносин;
- 2) спрямовані на обмеження свободи совісті, свободи релігії;
- 3) ті, які декларативно спрямовані на розв'язання проблемних питань у галузі державно-конфесійних відносин, проте на практиці не досягають цього;
- 4) законопроекти, що присвячені іншим питанням, але в той чи інший спосіб мають відношення і до галузі свободи совісті, свободи буття релігійних організацій.

До першої групи можна віднести законопроекти щодо надання релігійним організаціям права постійного користування земельними ділянками із земель державної та комунальної власності (законопроекти № 1101 від 30.06.06 та № 2260 від 04.10.06 відповідно В.Стретовича та О.Турчинова та № 2426 від 30.10.06 народних депутатів України Р.Лук'янчука, О.Турчинова та Я.Сухого), законопроекти щодо надання релігійним організаціям права на заснування загальноосвітніх навчальних закладів (реєстр. № 2020 від 30.08.06, автор В.Стретович та реєстр. № 3160 від 12.02.07, автори - В.Стретович, В.Марущенко, О.Боднар, В.Малишев), законопроект щодо встановлення мораторію на приватизацію майна культового призначення, що перебуває у державній та комунальній власності (реєстр. № 2758 від 15.12.06, автори – О.Боднар та О.Турчинов) та законопроекти В.Марущенка щодо внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу з метою дотримання таємниці сповіді (№ 2895-1 від 25.01.07).

Водночас практично всі вони з політичних, а подекуди - з ідеологічних, міркувань були відхилені тодішньою коаліцією (у складі представників компартії, соцпартії та Партії регіонів), а законопроекти 3160 (щодо надання релігійним організаціям права на заснування загальноосвітніх навчальних закладів) та 2895-1 (щодо змін до КПК) не розглядалися через розпуск Ради.

Більше «поталанило» законопроекту щодо надання релігійним організаціям права постійного користування земельними ділянками (№ 2426), який 19 червня минулого року, тобто через 5 днів після того, як депутати «Нашої України» та БЮТ склали депутатські повноваження, був проголосований, знов таки з політичних міркувань, у першому читанні та на сьогодні підготовлений профільним Комітетом з питань аграрної політики та земельних відносин до розгляду у другому читанні.

Що стосується нинішнього скликання, то до зазначеної категорії можна віднести законопроекти В.Марущенка про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу (щодо дотримання таємниці сповіді) (№ 1308 від 08.01.08) та проект щодо внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 р. та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (№ 2082 від 15.02.08).

Останній в основному спрямований на подолання негативних для церков і релігійних організацій моментів, закладених у Законі про Держбюджет на цей рік. Нагадаю, що йдеться про встановлення виключно аукціонного порядку оренди державного та комунального нерухомого майна, а також земельних ділянок, що ставить релігійні організації у нерівне становище порівняно з комерційними структурами, та про збільшення розміру орендної плати за землю. Відповідно, зазначеним законопроектом пропонується зробити виняток для релігійних організацій із передбаченого порядку набуття в оренду державної чи комунальної нерухомості та земельних ділянок, встановити для них розмір орендної плати за землю на рівні одного відсотку її грошової оцінки (а не 12 відсотків, як це передбачено чинним Законом про Держбюджет). Крім того, пропонується скасувати оподаткування податком на додану вартість операцій із ввезення предметів культового призначення, зокрема богослужбової літератури.

До другої групи законопроектів, тобто спрямованих на обмеження свободи совісті, в минулому скликанні варто віднести законопроект О.Фельдмана про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (щодо зловживання правом на свободу совісті і віросповідання) (№ 3035 від 26.01.07). Завданням цього законопроекту, як зазначалося у пояснювальній записці, було встановлення порядку застосування способів обмеження свободи світогляду і віросповідання.

Водночас законопроект, допускаючи можливість обмеження права на свободу світогляду та віросповідання, не давав вичерпного уявлення про те, яким чином відбувається це обмеження, практично віддаючи це на розсуд суду, що могло вести до зловживань та протиправного обмеження зазначеного права; необґрунтовано розширював коло суб'єктів права подання позову щодо обмеження права на свободу світогляду та віросповідання, що у разі його ухвалення мало б негативні наслідки як для дотримання свободи совісті, так і для стану міжконфесійної ситуації та суспільної стабільності в Україні в цілому.

Варто зауважити, що зазначений законопроект був першою спробою запозичення російського досвіду у сфері законодавчого регулювання свободи совісті, про що прямо зазначалося у пояснювальній записці.

У нинішньому скликанні законопроектом аналогічної спрямованості став законопроект про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (щодо запобігання діяльності релігійних культів деструктивного типу та тоталітарних сект) (реєстр. № 2419 від 21.04.08; автор – Г.Г.Москаль). Відповідно до пояснювальної записки, цей законопроект спрямований проти діяльності релігійних культів деструктивного типу, які, на думку автора, створюють реальну загрозу правам людини й свободам громадян України. При цьому неформально, «в кулуарах», зазначається його основне спрямування проти Сандея Аделаджі.

До основних негативних моментів цього законопроекту можна віднести збільшення необхідної для одержання релігійною громадою статусу юридичної особи кількості її членів до п'ятидесяти осіб, обмеження права на існування автономних релігійних громад та практичне позбавлення права релігійної організації на вихід із складу релігійного об'єднання, обмеження поля діяльності релігійної громади, пропозиція щодо зазначення в назві релігійного об'єднання слів «центр» або «управління», встановлення цензу існування громад на території України для утворення ними релігійного об'єднання, запровадження «переліку елементів релігійного культу», використовувати які мають право лише зареєстровані релігійні організації, збільшення терміну розгляду документів, поданих на реєстрацію, до не менш ніж шести місяців, а в окремих випадках – до дванадцяти та запровадження щорічної перереєстрації у державному органі у справах релігій впродовж перших десяти років діяльності релігійних громад, які не належать до вже зареєстрованих в Україні релігійних об'єднань, заборона іноземним громадянам під час їх перебування в Україні належати тут до релігійних організацій та обіймати в них керівні посади тощо.

Таким чином, його ухвалення насправді матиме негативні наслідки не для окремої громади, а для усієї релігійної спільноти України, а найбільше - для римо-католицьких та іудейських релігійних організацій з огляду на те, що близько 50 відсотків їхніх священнослужителів є іноземцями. Відповідно ухвалення законопроекту матиме негативні наслідки для міжнародного іміджу України, ускладнить її відносини з європейською та світовою спільнотами.

При цьому зазначений законопроект суперечить низці статей Конституції України, Цивільного кодексу України, Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», а також позиції ПАРЄ, зокрема висловленій у доповіді від 5 жовтня 2005 року „Про виконання обов’язків та зобов’язань Україною”.

До третьої групи можна віднести законопроекти про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу (щодо дотримання таємниці сповіді) (№ 2895 від 12.01.07, автори – народні депутати Г.Савосін та Ю.Зубко) (V скликання) та Р.Ткача про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (№ 1276 від 25.12.07).

Хоча автори першого з них правильно зазначили колізію між Кримінально-процесуальним кодексом та Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації», проте спосіб, в який вони намагались її розв’язати, скоріш ускладнював справу, чим вирішував проблему.

Що стосується другого із означених тут законопроектів, то його завданням є нормативно-правове закріплення набуття статусу юридичної особи релігійною організацією з дня її державної реєстрації, підстав відмови релігійній організації у реєстрації її статуту (положення) та розширення переліку суб’єктів надання висновків, до яких орган, що здійснює реєстрацію, має право звертатися за необхідними роз’ясненнями.

Водночас законопроект не розв’язує наявної проблеми «подвійної реєстрації» релігійних організацій. Разом з тим, введення релігійних центрів (управлінь) до переліку органів, до яких має право звертатися за необхідними роз’ясненнями орган, що здійснює реєстрацію статуту (положення) релігійної організації, містить небезпеку порушення принципу рівності релігійних організацій, фактичну легалізацію можливої конфесійної упередженості осіб, відповідальних за реєстрацію статутів релігійних організацій.

Тому можна лише вітати позицію Головного науково-експертного управління щодо доцільності направлення зазначеного законопроекту на доопрацювання та позицію Комітету з питань культури та духовності щодо доцільності його відхилення.

Четверта група може включати низку законопроектів різних авторів, присвячених посиленню покарання винних в розпаленні міжнаціональної та міжрелігійної ворожнечі. Проте проблема насправді полягає не в м’якості передбаченого на сьогодні покарання, а в тому, що відповідна норма, передбачена статтею 161 Кримінального кодексу України, не застосовується на практиці, хоча зазначені правопорушення регулярно зустрічаються. Відповідно просте збільшення розміру покарання нічого само по собі не вирішить.

До цієї ж категорії можна віднести і законопроект про внесення змін до Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” (щодо процедури припинення повноважень суб’єктів господарювання) (реєстр № 0913 від 23.11.07), що заходиться у Комітеті з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва для підготовки до другого читання. Ним пропонується у стислі терміни завершити державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, після чого ті юридичні особи, що вчасно не подали відомості для включення до Єдиного державного реєстру, вважатимуться припиненими з усіма правовими наслідками цього. На практиці це призведе як до необхідності у короткий строк здійснити перереєстрацію значної частини релігійних організацій, що спричинить як додаткове навантаження на уповноважені органи, так і до того, що частина релігійних організацій не встигне пройти відповідну процедуру, внаслідок чого їхня діяльність буде припинена. З огляду на декларування 70-75

відсотками населення України своєї релігійності, така ситуація здатна істотно посилити суспільне напруження в країні.

Також вже було зазначено, що і Закон «Про Державний бюджет України на 2008 рік» містить положення, що безпосередньо стосуються і релігійних організацій, на жаль, не покращуючи, а погіршуючи їхнє становище.

Говорячи про розвиток законодавства в галузі свободи совісті та діяльності релігійних організацій доречно торкнутися діяльності профільного Комітету з питань культури та духовності з огляду на його значну роль в цьому процесі.

На жаль, діяльність цього Комітету, очолюваного В.Яворівським, впродовж минулого скликання виявилась не надто конструктивною в частині гармонізації державно-конфесійних відносин. Так, Комітет рекомендував Верховній Раді відхилити три законопроекти щодо надання релігійним організаціям права постійного землекористування (підтриманих, до речі, Комітетом з питань аграрної політики та земельних відносин, і Державним комітетом України по земельних ресурсах) та законопроект В.Стретовича щодо надання релігійним організаціям права на заснування загальноосвітніх навчальних закладів.

Мабуть відчуваючи всю неадекватність такої «плідної» діяльності, згаданий Комітет все ж таки вирішив підтримати законопроект щодо встановлення мораторію на приватизацію майна культового призначення, що перебуває у державній та комунальній власності (реєстр. № 2758 від 15.12.06; автори – О.Боднар та О.Турчинов).

Що стосується нинішнього скликання, то викликають стурбованість висловлювання голови Комітету В.Яворівського практично на підтримку вищезазначеного законопроекту Г.Москаля. На наш погляд, парламентський Комітет з питань культури і духовності має стояти на захисті свободи совісті в Україні, а тому заяви його керівника не повинні містити трактування як таких, що підтримують ідеї обмеження свободи совісті та прав громадян за релігійною ознакою чи ознакою громадянства.

Слід зазначити, що законопроекти О.Фельдмана, Г.Москаля а певною мірою і Ткача (не кажучи вже про висловлювання К.Куликова, М.Томенка та В.Яворівського) наочно демонструють рівень розуміння значною частиною депутатського корпусу реального стану речей та наявних проблем у релігійній сфері, а відповідно і небезпеку внесення до «Верховної Ради України» законопроектів, що в процесі свого проходження можуть відобразити такі настрої. Зазначене вказує на передчасність внесення до Верховної Ради нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», підготовленої 2006 р. робочою групою Міністерства юстиції, відповідних пропозицій Держкомнацрелігій, а може навіть і проекту Концепції державно-конфесійних відносин.

За минулі сімнадцять років незалежності в Україні було створено правову базу для реалізації права людини на свободу совісті та віросповідання, що позитивно вплинуло на розвиток державно-конфесійних відносин, дозволило конфесіям розгорнути активну проповідницьку, просвітницьку та благодійницьку діяльність на благо українського народу та відродження його духовності, сприяло розвитку мережі релігійних організацій.

Водночас у сфері державно-конфесійних відносин існують певні проблеми, які потребують свого розв'язання, що обумовлює формування напрямків подальшої гармонізації зазначених відносин.

Необхідно усунути колізію між Законом України „Про свободу совісті та релігійні організації” та Законом України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” у частині подвійної реєстрації релігійних організацій як юридичних осіб. Така реєстрація має відбуватися виключно в порядку, передбаченому Законом України „Про свободу совісті та релігійні організації”.

Є необхідним законодавчо визнати релігійні організації суб'єктами права заснування дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів, законодавчо передбачити можливість державного ліцензування та акредитації духовних (релігійних) навчальних закладів, забезпечити рівність у соціальних правах викладачів і студентів

духовних навчальних закладів з викладачами і студентами державних і приватних навчальних закладів.

Необхідною є розробка механізмів державного сприяння соціальній і благодійній діяльності релігійних організацій, опрацювання механізмів співпраці відповідних державних органів і служб з релігійними організаціями у здійсненні соціальної та благодійної діяльності.

Потребують свого розв'язання й інші питання, зокрема землекористування релігійними організаціями, оренди ними об'єктів нерухомості державної та комунальної власності тощо. Вочевидь є необхідним законодавче забезпечення процесу повернення релігійним організаціям колишнього церковного майна і термінове встановлення заборони на приватизацію чи інше відчуження майна культового призначення, що перебуває у державній та комунальній власності.

При цьому формування партнерських відносин між Державою і Церквою, що передбачає участь церков у освітньому та виховному процесі дітей та молоді, забезпечення можливостей душпастирської роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України, спільну реалізацію соціальних проєктів, всебічне забезпечення свободи совісті, реалізація принципу рівноправності релігійних організацій в Україні, має бути пріоритетним напрямком державної політики у сфері подальшої розбудови державно-конфесійних відносин в Україні.

Підсумовуючи, можна зазначити, що європейський вектор розвитку Української держави вимагає від неї подальшого продовження та поглиблення демократичних перетворень в усіх сферах життя, зокрема в галузі свободи совісті та державно-церковних відносин, їх законодавчого оформлення. Тому можна висловити впевненість, що робота щодо удосконалення чинного законодавства у зазначеній галузі, приведення його у відповідність з вимогами часу (а це мабуть навіть важливіше, ніж вимоги Ради Європи) буде продовжено на користь не лише релігійної спільноти, але й усього українського суспільства, адже віруючі громадяни є чільною частиною останнього.

Мерілін КІВІОРГ (ВЕЛИКА БРИТАНІЯ)

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ І ПІДХОДИ ДО РЕЄСТРАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Мета моєї доповіді – розповісти про нову практику і підходи Євросоюзу до питань реєстрації релігійних організацій. Центром нашої розмови про права людини є ідея рівноцінності і гідності кожної людини. Основний принцип Хартії ООН про права людини: гідність і рівність притаманні всім людям. Релігія або віра є одним із фундаментальних елементів концепції життя, концепції прав людини.

Всі країни Євросоюзу підписали європейську конвенцію з прав людини. Це означає, що всі країни Європи взяли зобов'язання дотримуватися свободи віросповідань, на чому наголошує документ. Україна також є країною Європи, вона прагне до членства в ЄС. Тому важливо, щоб Україна слідувала тим же принципам, які є основою правового статусу релігійних спільнот і прийняті країнами Євросоюзу.

Важливим питанням документу є питання реєстрації релігійних громад, визначення їх прав і обов'язків. Європейський суд з прав людини чітко визначив, що кожна окрема людина має право формувати релігійні асоціації, має право утворювати організацію як юридичну особу, щоб колективно виступати у своєму конфесійному вияві. Одержання